



Grad Krk, pogled iz zraka sa sjeveroistoka. Fotografija je snimljena sredinom 20. st., prije početka intenzivne urbanizacije na prostorima izvan povijesne jezgre
The town of Krk, aerial view from the NE. The photo, dating from the mid-20th century, was taken before the intensive urban development of the areas surrounding the historic town-site

Danko Zelić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 21. 12. 1993.**Nastanak urbanih naselja na otoku Krku**

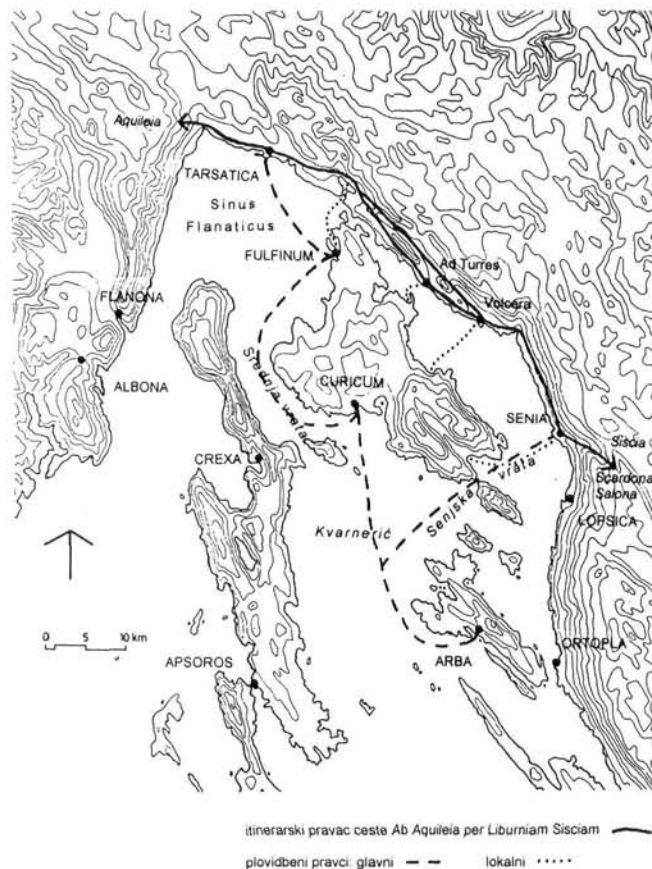
Srednjovjekovno upravno ustrojstvo Krka počiva na teritorijalnoj podjeli otoka na pet upravnih cjelina čija su središta Krk, Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Baška. Već sâm jezik najranijih isprava¹ koje o tom govore, razlikujući grad Krk (*civitas, civitas Vegle*) od ostalih naselja - *castra* (*Muscum, Dobregna, Verbenicum et Besca*, čiji je zbirni apelativ i *universitas castrorum insule Vegle*), a još više njihovi sadržaji, ukazuju na postojanje definirane strukture mreže otočnih centara. Pri pokušaju interpretacije njezinog povijesnog razvoja nameću se, dakako, mnogobrojna pitanja. Jedno od najznačajnijih svakako je pitanje vremena nastanka otočnih naseobinskih središta. Dok pretpovijesni korijeni naselja koja su prethodila današnjem Krku i Omišlju nisu prijeporni, za preostala se tri veća otočna naselja gradskog karaktera smatra da su nastala u srednjem vijeku². Ukoliko, međutim, krčke centre promotrimo kao neodvojive dijelove prostornih konteksta kojima pripadaju, okolnosti njihova nastanka moguće je pojasniti i na drugi način. Ovaj rad pokušaj je da se najranije etape procesa urbanizacije na Krku protumače u svjetlu spoznaja o prostornoj organizaciji otoka u pretpovijesti i antici³. Polazeći, naime, od konstatacije da je centralnost svakog od nabrojanih naselja funkcija položaja koje zauzimaju unutar odijeljenih i zemljopisno jasno definiranih cjelina, želimo dokazati da njihov urbani razvoj ima svoja ishodišta još u pretpovijesti.

Usporedimo li ga s drugim velikim jadranskim otocima, otok Krk odlikuje se izrazitom zemljopisnom raznolikošću svog fizičkog prostora. Prostorna diferenciranost pojačana, k tome, trajnim djelovanjem izvanotočnih čimbenika osnovni je uzrok pojavi i istovremenom postojanju različitih, često potpuno divergentnih, komunikacijskih i kulturnih usmjerenosti pripadnika zajednica koje su tijekom povijesti nastavale pojedine dijelove Krka. Interpretacija povijesnih zbivanja na Krku stoga nije moguća ne povede li se računa o prirodi veza između otoka i okolnih prostora. Sa susjednim otocima i akvatorijem, Krk pripada sjevernom dijelu Liburnije, prostorne i povijesne cjeline koja obuhvaća i obale Riječkog zaljeva, područje Vinodola, te velebitsko Podgorje⁴. Otok je od susjednog kopna razdvojen tjesnacem, mjestimično širokim svega 600 m. Iako je, naročito u svom južnom dijelu, to jedno od najpogibelnijih područja za navigaciju na cijelom Jadranu, čvrste povijesne veze između kopna i susjedne obale Krka svjedoče da za lokalnu plovidbu poprečnim pravcima podvelebitski kanal nije predstavljao nikakvu zapreku. Blizina obale i utjecaj zbivanja u njenom zaleđu puno su stoga izrazitiji na Krku, nego što je to slučaj s cresko-lošinjskom otočnom skupinom ili, pak, na Rabu⁵. To se, iznad svega, odnosi na područja uz sjeveroistočnu, kopnu orijentiranu stranu otoka.

Za život na dijelovima otoka čija su morska izlazišta na zapadnoj i jugozapadnoj obali, od neusporedivo su većeg značaja tijekom povijesti utjecaji iz udaljenijih prostora posredovani morskim komunikacijama. Srednjim vratima (kanalom između Krka i Cresa) uz zapadnu obalu otoka vodi jedan od krakova glavnog starovjekovnog dužjadranskog plovnog puta⁶. Kontaktni značaj kvarnerskog prostora i njegova prisutnost, kako u slici svijeta, tako i u ukupnosti zemljopisnih znanja grčko-helenističke civilizacije očituju se kroz podatke u ranim pisanim izvorima⁷. O dubokim pretpovijesnim korijenima trgovačkih veza svjedoči dugo zadržavanje zbirnih imena sjevernojadranskog otočja - *Kassiterides, Elektrides* - u grčkoj literarnoj predaji⁸. Iako im je stvaran zemljopisni sadržaj teško odrediti, ona su reminiscencija na dobra (kositar, jantar) koja su od Baltika na sjeverni Jadran (a odatle morem dalje prema jugu) stizala prastarim trgovačkim, tzv. *Jantarnim putem*. Arheološki materijal pruža, također, sasvim dovoljno potvrda o tome da Liburni u posljednjim stoljećima prije dolaska Rimljana

Sažetak

Namjera je ovog rada ukazati na neka od izvornih obilježja procesa urbanizacije na otoku Krku, te prikazati, u glavnim crtama nastanak urbanih naselja i njihov život u predantičkom i antičkom razdoblju. U tekstu se raspravlja i o važnosti djelovanja ekoloških i historijsko-geografskih čimbenika na spomenuta zbivanja.

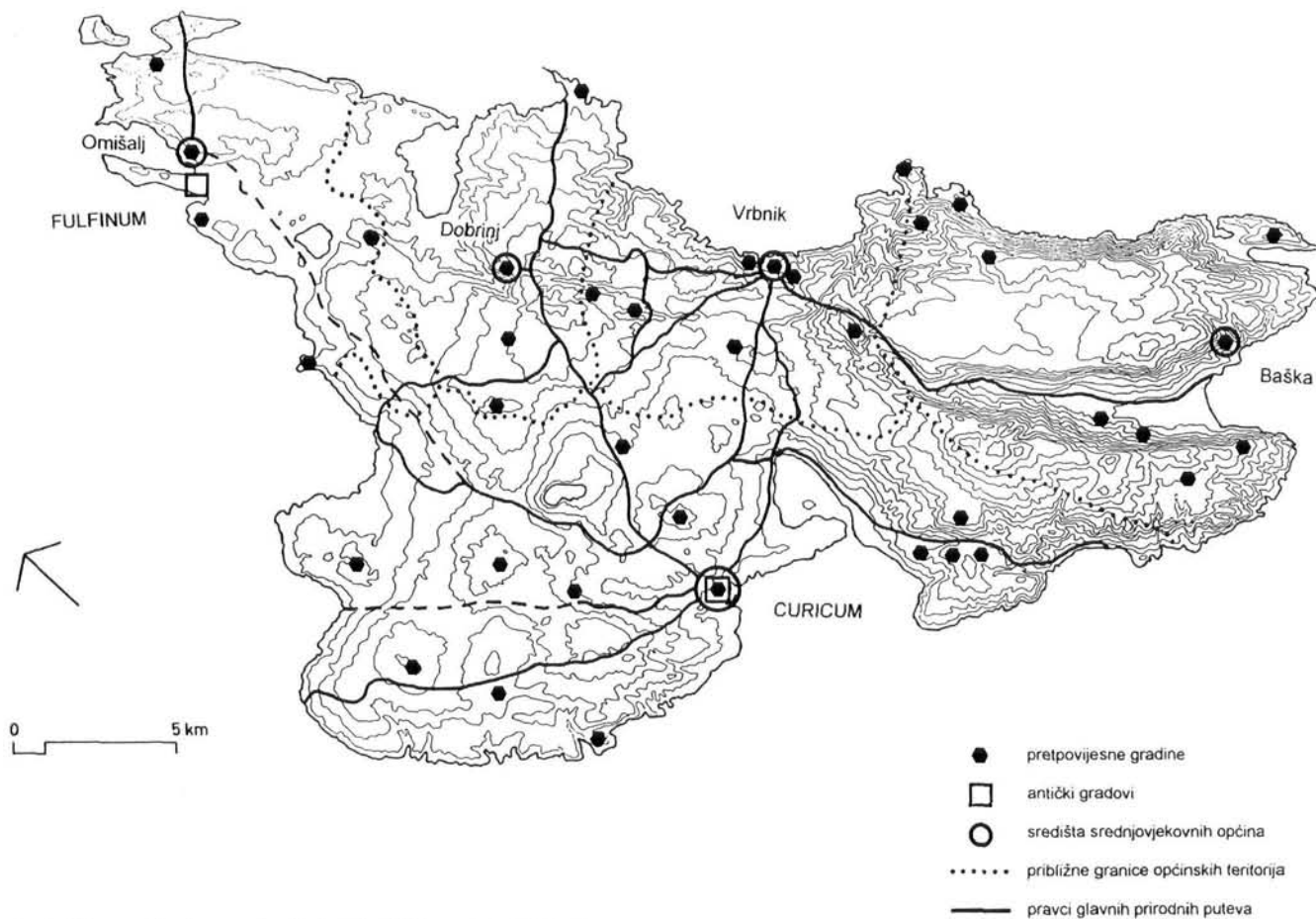


Otok Krk i kvarnerski prostor u antici (crtež D. Bakliža)
 The island of Krk and the bay of Kvarner in the Roman Antiquity
 period (drawing by D. Bakliža)

posvajaju kulturne tekovine iz šireg mediteranskog prostora⁹. Upravo u tom, *kasnoliburnskom* razdoblju do izražaja po prvi put, koliko nam je to danas poznato, dolaze značajne razlike u razvoju zajednica uz sjeveroistočnu obalu otoka, upućenih na susjedno kopno, i onih uz zapadnu i jugozapadnu obalu. Govoreći o literarnim izvorima, treba napomenuti da su podaci u djelima autora iz rimskog razdoblja vrlo dragocjeni za upoznavanje ranih faza prostorne organizacije otoka Krka, ne samo u razdoblju rimske uprave, već i u vremenu koje mu je prethodilo¹⁰. Najveći dio podataka u izvorima nastalim u vremenu ranog Carstva, točnije u 1. i 2. stoljeću, odnosi se u stvari na zbivanja u vremenu u kojem dolazi do prvih dodira krčkih zajednica s Rimljanima. Uspostava rimske vlasti tek je završni čin procesa koji započinje nekoliko stoljeća ranije sustavnim naporima Rimljana da, s osloncem na zajednice na zapadnoj strani otoka Krka, ostvare svoje strategijske interese u regiji¹¹. Rano uspostavljeno savezništvo s Rimljanima omogućilo je tim starosjedilačkim zajednicama zaštitu pred osvajanjima Japoda, plemena iz kvarnerskog zaleđa, a potom i nastavak autonomne egzistencije. Dvije su krčke zajednice, naime, uključene u rimski pravni sustav još u 2. st. pr. Kr.¹² kao *civitates peregrinorum*, a u prava zajednica s tim statusom rimske vlasti u pravilu ni kasnije nisu intervenirale. Izvori, naprotiv, ne donose nikakvih izravnih vijesti o zbivanjima na dijelu otoka Krka nasuprot kvarnerskom kopnu.

O najstarijim pretpovijesnim naseljima Krka gotovo da i ne posjedujemo relevantne arheološke podatke. Sve do početka 1. tisućljeća pr. Kr. otočno je stanovništvo jamačno, kao i na susjednim prostorima živjelo u špiljama, prirodnim zaklonima ili rijetkim naseljima na otvorenom¹³. Krajem brončanog doba na otoku se, kao i na cijelom istočnojadranskom prostoru i u njegovom zaleđu, javljaju gradinska naselja, središta rodovski ustrojenih zajednica koje nastavaju i iskorišćuju prostore u njihovoj neposrednoj okolini¹⁴. Podižu se na povišenim ili lako branjivim položajima, a od starijih naselja izričito se razlikuju naglašenom obrambenom komponentom - (najčešće) suhozidnim bedemom¹⁵. Autonomni razvitak zajednica koje su podigle krčke gradine jamačno je, omogućen liburnskom pomorskom prevlašću na Jadranu, tekao sukladno istovremenim zbivanjima u bolje poznatim dijelovima Liburnije¹⁶. Mreža gradina na Krku razmjerno je homogena i vezana uz sustav prirodnih puteva. S obzirom na neprijeporno pomorski karakter populacije, unutarnje otočne komunikacije zacijelo već u ranom željeznom dobu postaju dijelom prometnog sustava koji čine kopnene i morske komunikacije na širem okolnom prostoru.

Nastanku urbanih naselja na Krku prethodi proces *teritorijalizacije*, potaknut promjenama u društvenim i proizvodnim strukturama otočnih zajednica¹⁷. Za razliku od ranijih rodovski ustrojenih društvenih tvorbi, autohtone se zajednice konstituiraju na teritorijalnom principu. Pri formiranju, odnosno zaokruživanju novih cjelina, presudan udio imala su geomorfološ-



Otok Krk: naselja, komunikacije i teritoriji (crtež D. Bakliža)

The island of Krk: settlements, communications and territories (drawing by D. Bakliža)

ka obilježja prostora, odnosno *topografija resursa*¹⁸. Životni okviru zajednica, što ujedno znači i upravne cjeline, kao i drugdje na Mediteranu stvaraju se u pravilu unutar tzv. *zatvorenih zemljopisnih cjelina*, zona zatvorenog, tj. samodostatnog gospodarstva. Tu zakonitost dobro potvrđuje i proces njihovog nastanka u Liburniji¹⁹. Usporedno sa stvaranjem novih prostorno-funkcionalnih cjelina koje zovemo *teritorijima*, na njima dolazi i do hijerarhizacije odnosa između postojećih (gradinskih) naselja. Zemljopisna razvedenost liburnskih prostora glavni je razlog nastanku razmjerno velikog broja naselja - centara teritorijalnih općina koje rimska pravna terminologija naziva *civitates*. Kao što do ustaljivanja granica između susjednih zajednica dolazi postupno, ponekad tek u razdoblju rimske uprave, tako je i izdvajanje središnjih naselja rezultat dugotrajnog integracijskog procesa tijekom kojeg naselja nižeg stupnja centraliteta postupno gube svoj središnji karakter. Funkcije vitalne za život zajednice (uprava, obrana, kultovi) stječu se u onim naseljima koja se nad ostalima na teritoriju općine ističu najpovoljnijim obrambenim karakteristikama, *prirodom odnosa prema okolnom prostoru* (u najširem smislu) te kopnenim i morskim komunikacijama. Razvijenost naselja koje nazivamo središnjim ujedno je, na današnjem stupnju poznavanja starosjedilačkih zajednica, i osnovni pokazatelj stupnja njihove razvijenosti.

Glavne odrednice u procesu zaokruživanja granica pretpovijesnih teritorijalnih cjelina bile su rasporod resursa te reljefna i komunikacijska obilježja otočnog prostora. Svaki od povije-

snih teritorija krčkih općina odlikuje se skupom određenih, karakterističnih obilježja kojima se razlikuje od ostalih dijelova prostornog sustava koji otok čini sa svojom okolinom. Pojedini od njih pokazuju, međutim i neka zajednička svojstva. Povijesni teritoriji Krka i Omišlja, smješteni uz zapadnu obalu otoka, jasno su morfologijom reljefa i sustavom komunikacija odijeljeni od dijela otoka orijentiranog prema kopnu koji se sastoji od tri prostorno-funkcionalne cjeline: dobrinjskog, vrbničkog i bašćanskog područja. Svaka od te tri cjeline je, upravo kao i područja Krka i Omišlja, zemljopisno zatvoren, komunikacijski integriran i gospodarski neovisan prostor.

Krk je jedini od jadranskih otoka na kojem je pouzdano potvrđeno postojanje dvaju predantičkih, tj. autohtonih teritorijalnih općina. Njihovi su stanovnici *Curictae* (sa središtem u Krku) i *Fertinates* (sa središtem na omišaljskoj gradini)²⁰. Iako to u stvari znači da su u predrimskom razdoblju na otoku egzistirale *najmanje dvije* autohtone zajednice, u literaturi su, naprotiv, iznijeta stanovišta da je otok u upravnom smislu bio jedinstvena cjelina²¹, odnosno da su dvije spomenute zajednice »podijelile« čitav prostor otoka²². Pokušamo li promotriti te tvrdnje u kontekstu spoznaja ne samo o svojstvima fizičkog prostora otoka, već i o historijsko-geografskim odnosima na širem području, cijeli niz činjenica ukazat će na njihovu neodrživost. Stalnost i priroda djelovanja ekoloških i historijsko-geografskih čimbenika, koji su podjelu Krka na manje prostorno-funkcionalne cjeline učinili nužnom, toliko su izraziti

da mogu samo osnažiti pretpostavku kako međe pretpovijesnih teritorija nisu bitno odstupale od granica između srednjovjekovnih komuna. U prilog takvom mišljenju bit će moguće iznijeti i argumente koji pokazuju razlike između načina na koji se život i tijekom antičkog razdoblja manifestira unutar okvira prostornih cjelina koje nazivamo povijesnim teritorijima krčkih općina.

Pretpovijesni teritorij najjače i najznačajnije autohtone zajednice *Curictae* obuhvaćao je zapadne dijelove otoka (Dubašnica i Poljica), središnju kršku visoravan (Vrhure) s jezerom u uvali Ponikve, područje oko samog grada s poljem Kimp, plodni pojas uokolo Puntarskog zaljeva uključujući i dio zapadne obale visokog južnog Krka s vrijednim agrarnim površinama u zaleđu. Vlast zajednice *Fertinates*, čije je središte bila gradina na mjestu današnjeg Omišlja, prostirala se sjevernim vrhom otoka s poluotokom Bejavec i krškim područjem uz najuži (sjeverni) dio Vinodolskog kanala, zatim zapadnom obalom Krka do rta Čuf s plodnim poljima (Omišaljsko, Sepen) i obradivim površinama uokolo Jezera u njenom zaleđu (Veliki i Mali Lug, Plužine).

Dobrinjsko područje, prostor velikog agrarnog značaja proteže se uz najpristupačniji dio sjeveroistočne obale otoka (između krševitih obalnih pročelja omišaljskog i vrbničkog teritorija). Strategijske pogodnosti položaja na kojem se nalazi Dobrinj nesumnjivo su vrednovane još u pretpovijesti. Grad je podignut na glavici koja dominira plodnim površinama uokolo plitkog, oko 2,5 km udaljenog zaljeva Soline. U danas suhim vododerinama koje s istočne i zapadne strane okružuju njeno podnožje još prije nekoliko stoljeća tekla su dva potoka (Veli ili Dobrinjski potok, Potočina)²³. Pristup na gradinu bilo je stoga vrlo lako nadzirati jer je bio moguć samo komunikacijom koja glavicu dodiruje s južne strane.

Najveći dio vrbničkog područja zatvoren je u odnosu na more i ima, uslijed niza mikroklimatskih i reljefnih posebnosti, gotovo kontinentalan karakter. More je u životu stanovništva na tom prostoru oduvijek imalo sporednu ulogu. Uzroci su tome krševitost i nepristupačnost obalnog pojasa, kao i struktura raspoloživih resursa; agrarnih prostora u vrbničkom polju (uz potok Vretenica) na sjevernom dijelu teritorija i pašnjaka na južnijem dijelu teritorija. Važnost točke na kojoj se nalazi Vrbnik, na strmom uzvisini iznad obale, vezana je uz položaj na kojem se susreću dvije vrlo značajne (prirodne) komunikacije: starog puta koji vodi obodom zaklonjenih plodnih površina, usporedno sa sjeveroistočnom obalom i ceste koja, prelazeći otok na njegovom najužem dijelu spaja »dva mora«, tj. vode Vinodolskog kanala i Puntarske drage, odnosno Kvarnerića.

Bašćansko je pak područje svojom udaljenošću i, prije svega, krševitim reljefnim konfiguracijama, svojih periferijskih prostora, najizrazitije odijeljeno u odnosu na druge dijelove otoka. Tome su u pretpovijesnom razdoblju doprinijele i rijetke prirodne komunikacije²⁴. Za život na ovom prostoru puno je značajnija otvorenost njegovog najkvalitetnijeg dijela, poljoprivredno vrijedne i vodom bogate bašćanske udoline, prema moru. Pretpovijesno naselje (i srednjovjekovni kaštel Baška) smješteno je na vrhu povučene priobalne uzvisine nad istočnim dijelom plodne ravnice uz ušće Ričine. Nasuprot bašćanskoj udolini na susjednom kopnu nalazi se Senj. U starom vijeku *Senia* je najznačajnije središte sjeverne Liburnije i ishodište jedinog cestovnog pravca između ovog dijela jadranske obale i Panonske nizine. Uslijed izdvojenosti bašćanskog prostora u odnosu na ostale dijelove otoka Krka može se ustvrditi da je Senj njegov prirodni centar, a to je ujedno i glavni razlog da se na bašćanskom prostoru krajem pretpovijesti ne uspijeva oformiti snažnija autohtona zajednica, odnosno jače središnje naselje.

Činjenica da se niti jedno od pretpovijesnih naselja na prostoru Dobrinja, Vrbnika i Baške u starom vijeku nije razvilo do urbanog stupnja ne znači, dakako, da ondje u pretpovijesti nisu postojala središnja naselja. Imamo li, naime, na umu stvarne prostorne razmjere (udaljenosti) i obilježja krčkog kraljika, teško je i pomisliti da bi zajednica s centrom bilo na mjestu današnjeg Krka, bilo Omišlja, uspjela djelotvorno organizirati upravu i obranu, tj. održati svoju vlast na dijelovima otoka čija su morska izlazišta obale Vinodolskog, odnosno Podgorskog kanala. Veličina teritorija pretpovijesne zajednice nužno je ograničena mogućnostima komuniciranja, tj. vremenom potrebnim za komunikaciju između centra i periferije, te zahtjevima organizacije i funkcioniranja kolektivne obrane.

Pretpostavku da su autonomnim razvojem u pretpovijesti, tj. u vremenu koje prethodi ulasku otoka Krka u vidokrug najprije japodske, a potom rimske ekspanzije, upravo gradinska naselja na mjestima srednjovjekovnih kaštela Dobrinja, Vrbnika i Baške²⁵ stekla određene attribute centralnosti teško je međutim potkrijepiti egzaktnim pokazateljima. Kako je veličina (površina) gradinskog naselja u pravilu razmjerna broju stanovnika, što znači i ulozu naselja u životu zajednica, u nedostatku pouzdanijih podataka, kao jedan od argumenata moguće je navesti činjenicu da se nabrojani lokaliteti među gradinama na pripadajućim teritorijima izdvajaju svojom veličinom, odnosno površinom.²⁶ S druge strane, obilježja mreže krčkih povijesnih središta moguće je usporediti s rezultatima istraživanja odnosa liburnskih centara na sjevernodalmatinskom području. Udaljenost između dvaju susjednih centara ondje u prosjeku iznosi između 3-5 km (na krškim područjima) i 10-15 km (na područjima s većim udjelom plodnog tla)²⁷. S obzirom na razmjerno visok udio zemljišta pogodnih za ratarsku obradu u odnosu na ukupnu površinu²⁸, udaljenosti između krčkih centara moguće je vrlo dobro izraziti u okvirima drugog para prosječnih vrijednosti. One se uglavnom kreću oko 10 km. Svih pet povijesnih središta otoka Krka nalazi se, također, redom u neposrednoj blizini najplodnijih poljoprivrednih površina (Omišaljsko polje i polje Sepen kod Omišlja; polje Kimp kod Krka; Dobrinjsko; Vrbničko i Bašćansko polje)²⁹. Kako je poljoprivredni značaj Krka doista velik i povezan s relativnim obiljem padalina i površinskih voda, značajno je napomenuti da uz dva slatkovodna jezera (Ponikve i Jezero kod Njivica), omišaljsko, dobrinjsko, vrbničko i bašćansko područje imaju svoje stalne tekućice³⁰.

Budući da granice između krčkih komunalnih teritorija uglavnom vode neplodnim, tj. krševitim zonama koje su ujedno i komunikacijske zapreke nužno je ukazati i na još jedno zajedničko obilježje otočnih centara. Svi se oni nalaze na najpovoljnijim lokacijama unutar sustava prirodnih komunikacija na pripadajućem teritoriju. Krk i Dobrinj zauzimaju upravo središnje položaje unutar radikalno razvijenih komunikacijskih mreža na svojim teritorijima, dok su reljefna obilježja prostora čija su središta Omišalj, Vrbnik i Baška uvjetovale naglašeniju linearnost sustava komunikacija na tim dijelovima otoka. Aktivna, odnosno pasivna uloga koju svaka od otočnih zajednica »izborom« središnjeg naselja zauzima u odnosu na određene datosti (resursi, komunikacije) u svojoj okolini omogućuje nam da u tom činu vidimo i iskaz načina egzistencije, odnosno ambicija ili usmjerenosti njezinih pripadnika. Unatoč razlikama u mikro-lokacijama u odnosu na obalu, položaji svih otočnih povijesnih centara pokazuju važnost vizuelnog nadzora nad morskim putevima. S gradina Vrbnik i Dobrinj moguće je nadgledati plovidbu Podgorskim kanalom, sa Sv. Ivana iznad Baške ulaz u Senjska vrata, iz Omišlja cijeli Riječki zaljev, a iz Krka Srednja vrata (kanal između Krka i Cresa). Potreba za nadgledanjem okolnog akvatorija sa sigurne udalje-

nosti u većini je slučajeva, kako svjedoče položaji gradina na stjenovitim uzvisinama iznad same obale; Omišlja (80 m n/m), Vrbnika (50 m n/m), Sv. Ivana/Starigrada iznad Baške (130 m n/m) ipak presudnija od eventualnih pogodnosti koje donosi maritimniji smještaj. Izbor strategijskih točaka kod kojih je osnovni postulat branjivost lokacije, odnosno komponenta pasivne obrane, imao je, kako će pokazati slučaj omišaljske gradine, i sasvim određene posljedice za njihov daljnji život. Otežana komunikacija između naselja i luke postat će, naime, u razdoblju rimske uprave ograničavajući čimbenik njegova razvoja.

Krk i Omišalj, dva najjača autohtona naselja izdavaju se nad ostalim povijesnim središtima na otoku upravo znatno većim prometnim potencijalom svojih položaja unutar sustava izvanotočnih, tj. pomorskih komunikacija. *Curicum* je, za razliku od svih ostalih otočnih središta, pravo obalno naselje, tj. jedino od njih koje sa svojom lukom čini funkcionalnu cjelinu. Krčko je pristanište, s izvorom pitke vode³¹, zaštićeno s juga dugim podmorskim grebenom³² (na kojem je izgrađen noviji lukobran), najbolje duž cijele zapadne obale otoka, odnosno uz Srednja vrata (kanal između Krka i Cresa). Ono je jamačno i prvi od gradskih sadržaja³³. Upravo izvanredan strategijski položaj središta na omišaljskoj gradini bio je nedvojbeno od presudne važnosti za značaj i prosperitet pretpovijesne zajednice Fertinata. Naselje je podignuto na lako branjivoj klisuri između plodnog Omišaljskog polja i (gotovo dvije milje dugog) Omišaljskog zaljeva, najbolje prirodne luke na kvarnerskim otocima, zaštićene od sjevernih i južnih vjetrova, s vlastitim izvorom pitke vode. Vjerojatno su ratna zbivanja na susjednom kopnu u posljednjim stoljećima pretpovijesti doprinijela da Omišaljski zaljev, kao krajnje određeno liburnske plovidbe, odnosno najsjevernija sigurna liburnska luka, postane jedna od glavnih točaka kvarnerske trgovine³⁴.

Kada i kako je došlo do poremećaja u razvoju pretpovijesnih središnjih naselja općina uz sjeveroistočnu obalu Krka i što je uzrokovalo diskontinuitet? Kao što je već rečeno, odsutnost urbanih cjelina ne znači nužno da tamošnje starosjedilačke zajednice prestaju postojati, već, u nekim slučajevima, naprosto da središnja autohtona naselja nisu bila uključena u mrežu antičkih centara. Na bolje istraženim dijelovima Liburnije uočen je naime određen broj središnjih naselja koja - uglavnom uslijed djelovanja različitih vanjskih čimbenika - krajem pretpovijesti prestaju biti centri, odnosno ne uspijevaju postati urbanim naseljima, pa ih stoga, razumljivo, antički izvori niti ne spominju³⁵. U većini slučajeva njihovi teritoriji dolaze pod upravu susjednih velikih urbanih središta³⁶, a ponegdje, na prostorima od nevelikog gospodarskog i strategijskog značaja, razvoj lokalnih neromaniziranih zajednica se nastavlja na marginama općih zbivanja³⁷. Ta dva modela zadovoljavajući su okvir i za razjašnjavanje sudbine pretpovijesnih zajednica, odnosno središnjih naselja na dijelovima Krka uz njegovu sjeveroistočnu obalu. Njihov autonomni razvoj poremećen je, odnosno prekinut djelovanjem vanjskih čimbenika, o čijoj prirodi dragocjene podatke pružaju literarni izvori.

Nasuprot općenitoj oskudnosti podataka o zbivanjima na gornjem Jadranu, tragovi ovdašnjih događaja iz 3. i 2. st. pr. Kr. u (kasnije nastalim) pisanim izvorima omogućuju razmjerno pouzdanu povijesnu interpretaciju.³⁸ U tom razdoblju, naime, agresivan narod Japoda, šireći se u namjeri da osvoji ishodišta puteva što od mora - preko matičnih japodskih prostora u zaleđu - vode prema sjeveru, uspijeva osvojiti vlast na dijelu liburnskog prostora, odnosno kvarnerske obale nasuprot otoka Krka³⁹. Znakovito je da je prvi spomen imena otoka u (danas dostupnim) izvorima vezan upravo uz Japode: Κυρικου-

τικη κατα τουζ Ιαποδα⁴⁰. U ratovima koje na ovim prostorima vode tijekom 2. i 1. stoljeća Rimljani će Japode pokušati suzbiti tražeći saveznike u zajednicama koje s njima graniče, a kojima pripadaju i dvije krčke općine, *Curictae* i *Fertinates*. Pitanja o mogućem protezanju japodske vlasti na otok Krk, odnosno na neki od njegovih dijelova, kao i eventualnim narodnosnim promjenama na liburnskim područjima po japodskom osvajanju, nisu presudna za našu temu⁴¹. Višestoljetna nestabilnost, uzrokovana ratovima između Rimljana i Japoda imala je sasvim izvjesno negativne posljedice za razvoj autohtonih zajednica, kako na kvarnerskom kopnu, tako i na njemu bliskoj obali otoka Krka, posebno na dobrinjskom i vrbničkom području.

Kad je riječ o bašćanskom prostoru, situacija je ondje nešto složenija. Područje bašćanske udoline, po našem je mišljenju, upravo zbog svoje agrarne vrijednosti već u predantičkom razdoblju privuklo pažnju pripadnika zajednice čije je središte bila *Senia*. Osnovni nedostatak zemljopisnog položaja Senja je oskudica obradivog zemljišta. U pogledu dobave hrane, grad je zavisn isključivo od prekomorskih i (udaljenijih) kopnenih izvora⁴². Vezanost gradskog naselja koje je prethodilo Senju s ovim dijelom otoka Krka počivala je, s druge strane, i na strategijskoj potrebi nadgledanja okolnog akvatorija. Kako tjesnacem između najjužnijeg rta otoka Krka i obližnjeg otoka Prvića vodi glavni plovni pravac (iz Kvarnerića) prema Senju, ključna su se uporišta za nadzor plovidbe prema senjskoj luci nalazila upravo na bašćanskom području. Trajni karakter veza između Senja i susjednih dijelova otoka Krka potvrđuju i brojna srednjovjekovna i novovjekovna svjedočanstva⁴³.

Zaključak da je svakom od pet srednjovjekovnih kaštela na Krku prethodilo pretpovijesno naselje s obilježjima centralnosti ne znači da je njihov broj time i iscrpljen. Drugim riječima, predantička mreža središnjih naselja na otoku bila je vjerojatno gušća nego u srednjem vijeku. Jedno od gradinskih naselja u kojem je, po isteku pretpovijesti, organizirani život trajao još samo u vremenu bizantske vlasti je Korintija⁴⁴ na poluotoku Sokol. Korintija se nalazi na najnepristupačnijem dijelu povijesnog teritorija Baške, odnosno na najjužnijem dijelu sjeveroistočne obale Krka. Prostor kojim dominira sadrži sve uvjete za trajni boravak manje ljudske skupine: dovoljno veliku agrarnu površinu (polje Bosar), izvore pitke vode, sigurna pristaništa (jedina na ovom dijelu obale) i povoljne nasebinske pozicije (uključujući i podgrade). Unatoč činjenici da ondje nema izrazitih pretpovijesnih arheoloških nalaza⁴⁵, pozornost u svakom slučaju privlači očuvani predantički toponim⁴⁶. Primjer Korintije pokazuje da je mreža naselja za koje je moguće tvrditi da su u pretpovijesti imala neke od funkcija centra obuhvaćala i neka manja gradinska naselja, nenastanjena u srednjem vijeku. Njihova je veličina odgovarala razmjerima manjih izdvojenih prostornih cjelina kojima su bili središta.

Curicum u vremenu rimske uprave nastavlja živjeti unutar prostornog okvira pretpovijesne gradine. Gradinski bedem izgrađen je na uzdignutom poluotoku, na obodu zaravnjenog, prema jugu nagnutog platoa. Neki od sačuvanih dijelova zidina mogu se na temelju tehnike gradnje (megalitička struktura) uvrstiti u krug helenističkih fortifikacija⁴⁷. Završetak izgradnje dijela gradskog zida obilježen je postavljanjem natpisa s liburnskim, odnosno starosjedilačkim imenima dvaju gradskih čelnika⁴⁸. Pristup gradu s kopnene strane, moguć samo putem hrpta koji je utvrdu doticao sa sjevera, bio je lako branjiv, a dijelovi bedema okrenuti istoku, odnosno zapadu uzdizali su se iznad dubokih provalija ispunjenih morem. Podizanjem morske razine, dugotrajnim procesom naplavlivanja, kao i novijim na-

sipavanjima i regulacijama obale, izvorna prirodna konfiguracija gradskog okoliša u velikoj je mjeri promijenjena ili učinjena nerazpoznatljivom. Na prostoru omeđenom zidinama u antičkom je razdoblju došlo do korekcija pretpovijesne urbanističke strukture, a shemu organizacije gradskog prostora koja je tada uspostavljena srednjovjekovna izgradnja nije bitno narušila. Ortogonalnost urbanog rastera najizrazitija je na njegovom najnižem, južnom dijelu. U ulici koja spaja zapadna gradska vrata s istočnima, mnogi su istraživači prepoznali antički *decumanus*⁴⁹. Konvergencija smjerova ulica koje od nje vode prema gornjim (sjevernim) vratima uzrokovana je postupnim smanjivanjem širine gradskog perimetra, ali i manje pogodnim građevinskim uvjetima. Zapadno od zidina, iznad luke, na lokalitetu »Vila Šinigoj« (Sv. Lovro), nalazila se najveća antička nekropola na otoku. Početak ukopavanja na ovom položaju istovremen je s počecima izgradnje grada⁵⁰, a nekropola ostaje u upotrebi i po dolasku kršćanstva⁵¹. Za razliku od zajednice sa središtem u Krku kojoj je bio omogućen razvoj na autohtonim temeljima, funkcije centra na omišaljskom teritoriju u razdoblju rimske uprave preuzima grad *Fulfinum*, podignut, po svemu sudeći u 1. stoljeću, na obali uvale Sepen. Mnoštvo izravnih i neizravnih pokazatelja svjedoči da je *Fulfinum* kao planirano naselje na pomno odabranoj lokaciji, izgrađen u relativno kratkom vremenu⁵². Gradnji su prethodili opsežni radovi na pripremi, odnosno (sanaciji) građevinskog zemljišta⁵³. *Fulfinum* koji je imao i vlastitu luku nije ni na koji način bio funkcionalno povezan sa starijim naseljem. Urbani standard bez sumnje je višestruko nadmašivao životne uvjete na gradini. Postojanje gradskog vodovoda potvrđeno je nalazom natpisa u kojem je zabilježeno i puno ime grada (MUNICIPIUM) FLAVIVM FVLFINVM⁵⁴. Na pitanje o kontinuitetu starijeg (gradinskog) naselja, odnosno karakteru odnosa između starog i novog centra u vremenu rimske uprave nije, međutim, lako odgovoriti. Konkvencija dvaju naselja, pri čemu su funkcije starijeg (autohtonog) redovito reducirane u korist novog, nije na istočnojadranskom području rijedak slučaj⁵⁵. No znatno je češće dolazilo do postupnog napuštanja autohtonog naselja, tj. migracije stanovništva na pogodniji - nizinski - položaj. Na omišaljskoj gradini postojanje antičkog naseobinskog sloja nije arheološki potvrđeno. To u velikoj mjeri (ali ne i sasvim) isključuje mogućnost da je život u autohtonom naselju nastavljen i nakon izgradnje novog središta. Urbana topografija *Fulfinuma*, nakon niza nesustavno planiranih i provedenih istraživanja, poznata je tek u glavnim crtama. Pretpostavlja se da je uže gradsko područje pokrivalo površinu čije su dimenzije cca. 400 x 800 m (lokalitet Okladi)⁵⁶. Grad koliko je poznato nije imao fortifikacije. Na perifernim dijelovima gustoća izgradnje opada; prema zapažanjima na terenu može se pretpostaviti da su na područjima uokolo jezgre naselja uz stambene objekte bile podignute i građevine s gospodarskim sadržajima. Organizacija gradskog prostora utemeljena je na ortogonalnoj tlocrtnoj shemi, na što upućuje i sam toponim Okladi⁵⁷, motiviran izrazitom pravilnošću rastera sahozidnih ograda koje u današnje vrijeme omeđuju poljoprivredne čestice. Neki pokazatelji govore da je ortogonalna podjela, uz određene modifikacije, bila primijenjena i u organizaciji agrarne eksploatacije dijela izvangradskog teritorija - polja Sepen⁵⁸. *Fulfinum* prestaje postojati u kasnoantičkom razdoblju⁵⁹. Redovnička zajednica koja je na njegovoj zapadnoj periferiji (lokalitet Mirine) u 6. stoljeću - upotrijebivši pritom i kamenje iz fulfinskih ruševina - podigla samostanski sklop s crkvom Sv. Nikole, preuzima vjerojatno i skrb o velikom dijelu okolnog teritorija, postajući tako baštinikom antičkog municipalnog središta.

Antički arheološki i epigrafički nalazi s povijesnog teritorija Omišlja pokazuju izrazitu odsutnost autohtone, tj. liburnske kulturne komponente⁶⁰. Svi pokazatelji govore da je grad bio nastanjen doseljenim stanovništvom čiji su veći dio, izgleda sasvim izvjesno, činili isluženi rimski vojnici⁶¹. Razlozi za podizanje novog grada, odnosno naseljavanje novog stanovništva (koje je, razumljivo, moralo biti uvedeno u posjed određene količine obradivog zemljišta), na prostoru peregrinske zajednice Fertinata mogli su biti vrlo različiti. Autohtona je zajednica, prekršivši odredbe ugovora s Rimom u određenom povijesnom trenutku možda bila lišena svojih prava, djelomično ili u cijelosti, odnosno razvlaštena. Možda su Fertinati, slično stanovnicima Isse, izabrali krivu stranu u sukobima koji su se tijekom Gradanskog rata, godine 49. pr. Kr. na ovim prostorima vodili između Pompejevih i Cezarovih snaga⁶². Postupci pobjednika, tj. vlasti, prema zajednicama koje su se odmetnule znali su biti i vrlo drastični (preseljavanje, raseljavanje, zarobljavanje, likvidacija). Drugi je mogući razlog depopulacija koju su na teritorijima autohtonih zajednica znala izazvati ratna pustošenja ili radikalne promjene životnih uvjeta. Pri tom pomišljamo na mogućnost da je silazak liburnske mornarice s povijesne scene bio udarac od kojeg se gospodarstvo zajednice nije nikad oporavilo. Unatoč svemu navedenom i bez obzira na činjenicu da je autohtona zajednica Fertinata izgubila vlast nad teritorijem, gotovo je sigurno da se njegove granice tom prilikom nisu mijenjale.

U prilog teze o kontinuitetu predantičke organizacije prostora na otoku Krku u vremenu rimske uprave moguće je iznijeti i neka zapažanja o spomeničkoj i imenskoj baštini koja pripada tom razdoblju. Tragovi antike, bilo da se radi o toponimijskim, epigrafičkim ili (u užem smislu) arheološkim svjedočanstvima, nisu naime na prostorima otoka Krka ravnomjerno raspoređeni. Najveći dio antičkih natpisa i gotovo sve baštinjene toponime s obilježjima antičkog latinizata, drugim riječima ostatke *antičke kulture*, zatičemo unutar povijesnih teritorija gradova na zapadnoj obali: Krka i Omišlja. Antički sloj romanskih toponima najbolje je, dakako, sačuvan na teritoriju grada Krka⁶³. Kako je općenita razina kulture života u urbanoj civilizaciji kao što je rimska razmjerna udaljenosti određenog područja od grada-centra, postojanje istorodnih tragova antičke kulture na bašćanskom prostoru treba tumačiti blizinom antičke Senije u čijoj se zoni interesa taj dio otoka našao još u pretpovijesti. Senia, najznačajniji gradski centar u sjevernom dijelu pretpovijesne Liburnije i u antičkom je razdoblju grad čija važnost nadilazi okvire uže regije.

Karakter ostataka iz vremena rimske uprave na povijesnim teritorijima preostala dva otočna centra, Dobrinja i Vrbnika, opravdava, naprotiv, upotrebu termina *antički* tek u njegovom kronološkom smislu. Ovdje je, međutim, primjetna nerazmjerno velika koncentracija nalaza iz pretpovijesnog doba⁶⁴. Po svemu sudeći ritam razvoja, odnosno romanizacije, nije na svim dijelovima otoka bio jedinstven. Sačuvani tragovi upućuju na zapažanje o izvjesnom sinkronizmu manifestacija antičke kulture prisutne na teritorijima romaniziranih općina uz zapadnu obalu, odnosno na bašćanskom prostoru, i pretpovijesnog načina života koji se zadržava na prostorima uz sjeveroistočnu obalu⁶⁵. Na današnjem stupnju istraženosti moguće je naime pretpostaviti da su na pojedinim dijelovima otoka, prije svega na povijesnim teritorijima Dobrinja i Vrbnika, starosjedilačke zajednice ustrojene na rodovskim načelima preživjele, čak i nadživjele dolazak i dugotrajno asimilirajuće djelovanje »službene« rimsko-antičke materijalne i duhovne kulture. Možda je najbolji dokaz tomu prežetak određenog broja pretpovijesnih toponima⁶⁶. Odličan primjer je samo hrvatsko ime grada i otoka. Ono je izvedeno od pretpovijesnog

»ilirskog« imena *Curicum*, koje se na izmaku antike gubi i u samom gradu Krku, koji se tijekom srednjeg vijeka zove imenima - izvedenicama od kasnolatiniskog **vetula* - Vecla, Vegla, Vikla, (tal.) Veglia i sl.⁶⁷. Opstanak predrimskog imena izvan teritorija grada Krka pouzdano pokazuje da pučanstvo pojedinih dijelova otoka, od kojeg ga po doseljenu preuzimaju Hrvati, nije bilo romanizirano.

U razdoblju kasnog Carstva na vinodolskom primorju dolazi do pojave i naglog jačanja nekoliko naselja koje je, budući da nisu imala municipalni status, moguće ubrojiti u kategoriju *oppida*. Obalni centri nastaju uz pristaništa na ušćima riječnih tokova čijim dolinama vode i prirodni putevi prema vinodolskoj udolini⁶⁸. Glavni poticaj njihovom nastanku zacijelo je bio početak funkcioniranja dijela ceste *Tarsatica* - *Senia* obalom između Bakarskog zaljeva i Novog⁶⁹. Ta komunikacija dionica je magistralnog pravca *ab Aquileiam per Liburniam Sisciam*, jedne od najvažnijih cestovnih prometnica u ovom dijelu antičkog svijeta. Najznačajnije središte razvilo se, uz cestovnu postaju *Ad Turres*, na položaju današnje Crikvenice⁷⁰, a na ovom dijelu obale nalazila su se još naselja *Volcera*⁷¹ i *Raparia*⁷². Nove okolnosti, u prvom redu koncentracija stanovništva, zasigurno su brzo pridonijele pojavi agrarne prenapučenosti u vinodolskom prostoru. Potreba za obradivim zemljištem vrlo je vjerojatno, slično kao i u slučaju Senije, primorala ovdajšnje stanovništvo da svoj vitalni interes zadovolji na isti način, postupnim prisvajanjem agrarnih područja na onim dijelovima otoka Krka gdje njihovoj ekspanziji nisu stajale na putu organizirane teritorijalne zajednice.

Zajednice koje su u starom vijeku nastavale prostore otoka Krka ne uspijevaju nadvladati prostorna ograničenja nametnuta postojećim prirodnim okvirom, u prvom redu oblicima reljefa i mogućnostima međusobnog komuniciranja. Njihovo se funkcioniranje stoga prilagođava prostornom okviru, što znači da se međe općinskih teritorija zaokružuju podudarajući se s granicama zatvorenih zemljopisnih cjelina. Taj proces dovršen je u završnom dijelu pretpovijesti, odnosno u kasnoljuburnskom razdoblju. Slijed zbivanja u vremenu rimske ekspanzije neće poništiti na taj način uspostavljenu *arhajsku* prostornu podjelu. Ona se po uspostavi rimske vlasti učvršćuje uključivanjem dva otočna centra u mrežu središnjih naselja.

Nejednolik ritam razvoja starosjedilačkih zajednica, iskazan već u pretpovijesti, izrazito je prisutan i u razdoblju rimske uprave. Dva otočna naselja - prethodnici Krka i Omišlja - postaju urbanim središtima, tj. dostižu stupanj centraliteta koji ih je učinio pogodnim za implantaciju rimskog municipalnog modela uprave. Najveće otočno naselje - *Curicum* - razvija se kontinuirano na mjestu pretpovijesne gradine u urbani centar, dok će središnje funkcije starijeg naselja na omišaljskoj gradini preuzeti novoizgrađeni grad *Fulfinum*. Razmještaj i karakter antičkih nalaza i romanskih toponima antičkog sloja govore da su se pretpovijesni i antički teritoriji dvije gradske općine podudarali s prostorima srednjovjekovnih komuna s centrima u Krku i Omišlju. Središnja naselja na dijelovima otoka okrenutim kopnu u starom vijeku nisu se uspjela razviti u urbane centre. Za prekid, odnosno stagnaciju u autonomnom razvoju zajednica na tim prostorima od odlučujućeg su značaja bili snaga utjecaja pretpovijesne Senije, najjačeg gradskog centra na kvarnerskoj obali, odnosno trajna politička nestabilnost koja je obilježila posljednja stoljeća pretpovijesti na susjednom dijelu kvarnerskog kopna.

Proces nastanka urbanih naselja na otoku Krku pokazuje određene posebnosti, odnosno dinamička obilježja koja se očituju kompleksnije nego na drugim jadranskim otocima. Iako je

zemljopisna izdvojenost u odnosu na okolne prostore na većini od njih osnovna odrednica organizacije prostora, komponenta izoliranosti je na Krku, kako u razdoblju rimske uprave, tako i u razdoblju koje mu je prethodilo, od posve sporednog značaja. Prirodna ograničenja koja su, sprečavajući međusobnu komunikaciju, onemogućila procese teritorijalne integracije otoka u starom vijeku, doprinijela su samim tim znatno većoj ulozi pomorskih komunikacija. Svako od otočnih općinskih zajednica pripao je dio obale, a od njegovih će maritimnih obilježja ovisiti opseg i karakter veza s okolnim prostorima. »Zaljevski« smještaj Krka unutar kvarnerskog arhipelaga, odnosno blizina kopna, glavni je razlog da se utjecaji vanjskih, tj. izvanotočnih čimbenika vrlo rano pokazuju kao vrlo snažne odrednice za razvoj otočnih zajednica. U tom smislu izrazito se razlikuju zapadni dio otoka (uz čiju obalu vode magistralne pomorske komunikacije) i obala sjeveroistočnog dijela Krka, gdje je značaj velikih dužobalnih pomorskih pravaca neznatan i potpuno u sjeni pomorskih veza koje te dijelove otoka spajaju isključivo sa susjednim kopnom. Proces nastanka urbanih naselja na Krku najjasnije pokazuje razlike u karakteru pojedinih njegovih dijelova. S obzirom na uočene osobitosti razvoja teritorijalnih općina, odnosno njihovih središta, moguće je razlikovati tri osnovne »zone«:

- 1.) Na povijesnim teritorijima Krka i Omišlja u antičkom razdoblju žive dva urbana naselja, *Curicum* i *Fulfinum*. Istovremeno postojanje dvaju urbanih naselja je, kako je već rečeno, sasvim izuzetan slučaj na jadranskim otocima u antičkom razdoblju;
- 2.) Na povijesnim teritorijima Dobrinja i Vrbnika u antičkom razdoblju ne razvijaju se urbana naselja, baš kao niti na susjednom kopnu, odnosno prostoru Vinodola; ondje se, međutim, u dosad nedovoljno poznatim okolnostima i opsegu nastavljaju razvijati autohtone neromanizirane zajednice;
- 3.) Povijesni teritorij Baške u antičkom je razdoblju također neurbanizirano područje koje, po našem mišljenju, ponajprije zbog svoje agrarne vrijednosti, dolazi pod upravu susjedne Senije, najvećeg gradskog centra u sjevernom dijelu Liburnije; začetke takvog stanja treba tražiti još u razdoblju koje prethodi prisutnosti Rimljana na ovom dijelu Jadrana.

Sudbina prostora uz sjeveroistočnu obalu otoka, u prvom redu Dobrinjštine i vrbničkog područja, u razdoblju rimske uprave, u usporedbi s razvojem zajednica na zapadnom dijelu Krka, pokazuje koliko su u tom vremenu za postojanje urbanog naselja morske komunikacije *conditio sine qua non*. S obzirom, naime, na kontinentalni karakter, odnosno vrlo ograničeni značaj koji za ovaj dio otoka imaju njegove »jednosmjernne« maritimne komunikacije, može se zaključiti da se život zajednica, koji se na tom prostoru manifestira kroz izrazito nepostojanje urbanih naselja, nije bitno razlikovao od života u drugim neurbaniziranim prostorima istočnojadranskog zaleđa.

Zbivanja tijekom razdoblja rimske uprave tek su donekle modificirala zatečeno stanje predantičke organizacije prostora, ne mijenjajući, međutim, opću sliku nastalu autohtonim razvojem starosjedilačkih otočnih općina. Struktura mreže centralnih naselja u ovom dijelu Liburnije, dovršena znatno prije uspostave rimske vlasti, ostaje nepromijenjena tijekom ranoantičkog razdoblja, onemogućujući urbanizaciju onih autohtonih središta koja nisu imala odgovarajući pravni status, odnosno nisu bila uključena u mrežu centara. Do promjena na širem prostoru, dakako, dolazi u kasnoj antici pojavom naselja koja izvori nazivaju *oppida* (na vinodolskoj obali). Uz prekid života u Fulfinumu, prvi znak ponovnog oživljavanja pretpovi-



Grad Omišalj. U prednjem planu lokalitet »Okladi« na kojem se nalazio antički Fulfinum. Fotografija iz vremena prije izgradnje petrokemijskog postrojenja

The town of Omišalj, aerial view from the SW. The position of the Roman town Fulfinum, i.e. the site »Okladi«, can be seen at the bottom of the picture. The photo was taken before the construction of a nearby petrochemical complex

jesne naseobinske strukture na Krku je pojava utvrđenih visinskih naselja na sjeveroistočnoj obali otoka u vremenu seobe naroda⁷³. S obzirom na njihov primarno fortifikacijski i/ili refugijalni karakter, ona međutim ne ulaze u okvir našeg razma-

tranja. Središnja naselja na dijelovima otoka Krka izvan teritorija antičkih gradova, kao izravni nasljednici predantičkih centara koji stagniraju u razdoblju rimske uprave, nastavljaju se razvijati tek u srednjem vijeku.

Bilješke

1
Š. Ljubić, *Listine I*, 1868., U ispravi iz 1232. (str. 49-50) o podjeli vlasti na otoku navode se *civitas* (grad Krk) »et alius castella, videlicet castrum Muscum, Dobregna, Verbenicum et Besca«; U presudi u sporovima između krčkih knezova i njihovih podanika iz 1307. godine (str. 219-233); spominju se *civitas Vegle* i *universitas castrorum insule Vegle*.

2
M. Bolonić - I. Žic-Rokov, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb, 1977., 19-24.; **N. Klaić**, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., 16.

3
 U ovom članku prezentiran je dio rezultata istraživanja na temi *Prostorna organizacija otoka Krka u antici*. Magistarski rad s tim naslovom potpisani je obranio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1992. godine.

4
 Cf. **M. Suić**, *Granice Liburnije kroz stoljeća*, Radovi Instituta JAZU u Zadru II (1955) 273-293.

5
 Glavni razlog vjekovne upućenosti stanovništva kvarnerskog priobalja na zaštićenije i bogatije otočne prostore leži u nedostatku obradive zemlje, odnosno trajnoj agrarnoj prenapućenosti, cf. **V. Rogić**, *Velebitsko podgorje*, U: Geografija SR Hrvatske, knj. 5, Zagreb, 1975., 108-111.

6
D. Vrsalović, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. Prilog poznavanju trgovačkih plovnih putova i privrednih prilika na Jadranu u antici*, II., Zagreb, 1979., 510-512.; **A. Badurina**, *Bizantski plovidni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka*, Radovi IPU 16 (1992) 8, karta na str. 9.

7
M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split, 1990., 325

8
Kassiterides, cf. **M. Suić**, *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*, Rad JAZU 306, Zagreb, 1955., 165.; otočje *Elekirides* spominje Teopomp iz Hija, o čemu doznajemo iz navoda kod Pseudo-Skimna (372-374); cf. **M. Kozličić**, o.c., 150-151.

9
 O utjecajima primjetnim u sferi materijalne kulture cf. **Š. Batović**, *Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture*, *Diadora* 7 (1974) 231.

10
 Na temelju strukture podataka, odnosno brojnih historijsko-geografskih reminiscencija u djelima Strabona i Plinija Starijeg moguće je zaključiti da su prikazi Liburnije kod oba autora velikim dijelom zasnovani na podacima iz starijih izvora; cf. **M. Kozličić**, *Historijska geografija* (o.c.) 237-238, 330.

11
 Kao početak antičkog razdoblja u Liburniji obično se uzima godina 35. pr. Kr., godina završetka pacifikacije ovog dijela Ilirika.

12
S. Čače, *Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 27 (1988) 85.

13
V. Mirosavljević, *Gradine i gradinski sistemi u prethistorijsko i protohistorijsko doba*. Arheološki radovi i rasprave VII (1974) 262-264.

14
 Na svom početku, gradinsko je naselje najprije povremeno (*refugium*), a kasnije stalno (*castellum*) obitavalište zajednice (*vicus, pagus*) koju, zbog rodovskog kriterija okupljanja još ne možemo smatrati gradskom zajednicom. Teorijski model koji je, između ostaloga i na temelju postavki iznijetih u Aristotelovoj *Politici*, razradio **M. Suić**, *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, Zagreb, 1976., 74-81., spomenuta urbana naselja svrstava u predurbane, odnosno protourbane tvorbe.

15
 O krčkim gradinama: **C. Marchesetti**, *Isole del Quarnero. Ricerche Paleontologiche*, Notizie di Scavi XXI (1924) 122-126.; cf. i **Š. Batović**, *Caractéristiques des agglomérations fortifiées dans la région des Liburnes*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH 15 (1977) Carte 1., br. 210-235. Dakako da sve gradinske lokalitete ne možemo smatrati trajno naseljenim mjestima; to je, međutim, sasvim izvjesno kad se radi o točkama s naseobinskim kontinuitetom potvrđenim u izvorima (npr. Gračišće kod Dobrinja), odnosno naseljima gradinskog tipa koja postoje i danas. U ove potonje treba ubrojiti i povijesna središta otoka Krka, s napomenom da je ponegdje došlo do promjena u lokacijama naselja, tako npr. Omišlja (početkom i krajem antike) i Baške (krajem srednjeg vijeka).

16
 Cf. **Š. Batović**, *Liburnska grupa, U: Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo, 1983., 377-388.

17
 Napredak u tehnologiji obrade zemlje (pojava agrarnih viškova), demografski prirast i povećavanje opsega trgovačke aktivnosti konstante su željeznodobnog razvoja kod Liburna, cf. **S. Čače**, *Liburnske zajednice i njihovi teritoriji*, *Domesti XV*, 12 (1982), 50.

18
 Izraz je upotrijebio **S. Čače**, *Liburnske zajednice* (o.c.), 46.

19
 Liburnija je u željeznom dobu skup relativno neovisnih zajednica koje su, unatoč svijesti o zajedničkom podrijetlu, tek u slučaju potrebe stvarale saveze, cf. **M. Suić**, *Antički grad* (o.c.) 52.

20
 Dvije krčke zajednice u svom popisu liburnskih centara spominje **Plinije**, *Naturalis Historia* III, 139.

21
M. Suić, *Antički grad* (o.c.) 52., navodi »na kvarnerskim otocima (Krku i Osoru) i na o. Rabu, teritorija otoka poklapala se s teritorijem općine«.

22
S. Čače, *Liburnija u razdoblju od 4. do 1. stoljeća prije nove ere* (neobj. disertacija), Zadar, 1985., 807., pretpostavlja da je teritorij zajednice *Curictae* bio nešto veći od teritorija zajednice *Fertinates*, a spominje mogućnost da je »u neko ranije vrijeme cijeli otok bio podijeljen na više zajednica koje su bile u nekoj plemenskoj cjelini«. **M. Zaninović**, *Naselja i teritorij u antici Hrvatskog primorja*, Izdanja HAD 13 (1988) 10., iskazuje u odnosu na to pitanje suzdržanost, ukazujući na problem antike na baščanskom prostoru.

23
I. Jelenović, *Dobrinj (Krk) na prijelazu iz XVI u XVII stoljeće*, *Jadranski zbornik VI* (1963-65) 264.

24
 Jedini prirodni put, odnosno povijesna komunikacija prema baščanskom prostoru vodi s vrbničkog teritorija (iza brda Hlam); cf. kartu u prilogu knjižice **D. Vitezić**, *La questione sui confini fra le comunità censuarie di Verbenico e Bescavalle*, Trieste, 1888.; današnja cesta prema Baški (preko prijevoja Triskavac) konstruirana je u vremenu francuske uprave.

25
 Kaštel Baška nalazio se na lokalitetu Starigrad/Sv. Ivan. Baška postaje obalnim naseljem tek tijekom 15. i 16. stoljeća, kad stanovništvo postupno preseljava sa starijeg (gradinskog) položaja na današnju lokaciju (*Primorje*), cf. **M. Bolonić - I. Žic-Rokov**, *Otok Krk* (o.c.), 382.

26
 Cf. **Š. Batović**, *Caractéristiques* (o.c.), 209.; **S. Čače**, *Liburnske zajednice* (o.c.), 46, argumentira tezu o »općenitoj podudarnosti veličine naselja i teritorija koji mu pripada«.

27
S. Čače, *Liburnske zajednice* (o.c.), 45.

28
 »Udio obradivih površina prelazi 15%, a za Krk je karakteristična jača zastupljenost oranica«, **S. Čače**, *Liburnija* (o.c.), 807.

29
 O značaju poljoprivrede u životu liburnskih zajednica v. **S. Čače**, *Liburnske zajednice* (o.c.) 47, 50.

- 30
V. Rogić, *Krk. Osobine i postanak današnjeg pejzaža*, Geografski glasnik XXIII (1961) 72-73. Hidrografska slika otoka u novije je vrijeme bitno promijenjena kaptažom izvora za lokalne vodovodne mreže.
- 31
 Kako se trgovačka navigacija u starom vijeku najvećim dijelom odvijala danju uz obalu, postaje na plovnim putevima bile su mjesta na kojima su se, nakon sigurnog pristajanja, posade mogle snabdjeti pitkom vodom. U samoj krčkoj luci nalazilo se vrelo čiju izdašnost i kvalitetu vode spominju i povijesni dokumenti. U *Relatio V. N. Maphei Girardo reversi Provisoris Veglae 1554.*, objavljeno u *Atti e memorie della Societa Istriana di archeologia e storia patria III/1886.*, navodi se »*Fora della porta della citta appresso il mare, vi e una fontana d'acqua, perfetissima, la quale abbastanza sempre dar a bere a tutte l'armate del mondo.*«
- 32
M. Bolonić - I. Žic-Rokov, *Otok Krk* (o.c.), 294.
- 33
 Cf. **D. Vrsalović**, *Arheološka istraživanja* (o.c.), II, 512.
- 34
 Intenzitet pomorskog trgovačkog prometa u predantičko i rano antičko doba posvjedočen je hidroarheološkim nalazima, v. **D. Vrsalović**, *Arheološka istraživanja* (o.c.), I, 158-160.
- 35
M. Suić, *Antički grad* (o.c.), 69-70., **S. Čače**, *Liburnija* (o.c.), 367., ad 4., 735-6., iznosi primjer Gradine na Murteru koja u antičko doba, našavši se u zoni utjecaja Zadra, prestaje biti centar.
- 36
S. Čače, o.c., 646 (Donji Zemunik), **M. Suić**, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981., 154. (otok Ugljan).
- 37
 Cf. **Š. Batović**, *Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu*, Diadora 4 (1968) 63, 66., **Z. Brusić**, *Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju*, Materijali SADI XII (1976) 114.
- 38
S. Čače, *Položaj rijeke Telavija* (o.c.), 79-90.
- 39
 O japodskoj prisutnosti na obali: **S. Čače**, *Položaj* (o.c.), 82-83., cf. i **M. Kozličić**, *O problemu japodske prisutnosti u primorju istočnog Jadrana*, Arheološka problematika zapadne Bosne, Zbornik, knj. 1, Sarajevo, 1983., 109-118.; **Isti**, *Historijska geografija* (o.c.), 44-47, bilj. 52.
- 40
Strabon, 7, 5, 5., navedeno prema **M. Križman**, *Antička svjedočanstva o Istri*, Pula - Rijeka, 1979., 74.
- 41
 Proces transformacije rodovskih tvorbi, odnosno stvaranja teritorijalnih zajednica (civitates) na matičnim japodskim prostorima krajem pretpovijesti nije ni približno bio uznapredovao u onoj mjeri u kojoj se to zbiva u Liburniji, cf. **S. Čače**, *Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 18/1978-79 (1979) 77-78. **M. Zaninović**, *Naselja i teritorij* (o.c.) 14, upozorava da imena Liburni i Japodi na ovom području treba shvatiti kao regionalno-geografske, a ne etničke oznake.
- 42
V. Rogić, *Položaj Senja i gravitacija. Historijsko-geografski i suvremeni odnosi*, Senjski zbornik I (1965) 10.
- 43
M. Bolonić, *Veze grada Senja i otoka Krka*, Senjski zbornik IX/1981-2 (1982) 149-162.
- 44
Š. Batović, *Caractéristiques* (o.c.), Carte 1., br. 235.; **Z. Gunjača**, *Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima*, Materijali SADI XII (1986) 127.; **Z. Brusić**, *Kasnoantička utvrđenja na otocima Rabu i Krku*, Izdanja HAD 13 (1988) 112-113.; **Z. Tomičić**, *Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima*, Prilozi Instituta za arheologiju 5-6/1988-89 (1989) 34-36.
- 45
D. Glogović, *Nalazi iz okolice Baške na otoku Krku*, Izdanja HAD 13 (1988) 97-101.
- 46
 Cf. **Š. Batović**, *Caractéristiques* (o.c.), Carte 2 (br. 12), str. 204.
- 47
P. Sticotti, *Bericht über einen Ausflug nach Liburnien und Dalmatien. 1890. und 1891.*, Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen XVI (1893) 35.; **A. Faber**, *Antički bedemi grada Krka*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV-LXVII/1963-65 (1965) 45-54.; **G. Lipovac**, *Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka - povodom novih nalaza*, Prilozi Instituta za arheologiju 8 (1991) 37-42.
- 48
 Riječ je o natpisu CIL III 13295., datiranom u sredinu 1. st. pr. Kr., za koji je **Hirschfeld** (l.c.) zabilježio »*fortasse omnium adhuc in Dalmatia repertorum antiquissimus est.*« Potanje, s popisom doista opširne literature: **L. Margetić**, *O natpisu o gradnji krčkih gradskih bedema sredinom 1. st. pr. n. e.*, Arheološki radovi i rasprave JAZU X (1987) 171-183.
- 49
 Najbolji prikaz: **I. Žic-Rokov**, *Gradske zidine i ulice u Krku*, Krčki zbornik 2 (1971) 220-225.
- 50
D. Glogović, *Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu*, Zagreb, 1989., 4-5, 7.
- 51
I. Žic-Rokov, *Ubikacija rimskog groblja i neki drugi problemi u Krku*, Bulletin JAZU X, 1-2 (1962) 33-41.
- 52
 Za izbor lokacije svakako su bila značajna ležišta građevinskog kamena na poluotoku Ert koji dijeli Omišaljski zaljev od uvala Sepen, cf. **M. Bolonić - I. Žic-Rokov**, *Otok Krk* (o.c.) 439.
- 53
A. Faber, *Fulfin, otok Krk (SR Hrvatska) - antički grad*, Arheološki pregled 22 (1981) 68.
- 54
 Cf. **D. Rendić-Miočević**, *Novootkriveni Domicijanov natpis o fulfinskom vodovodu*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, III. s. VIII (1974) 48.
- 55
M. Suić, *Antički grad* (o.c.) 28, 77-8.
- 56
 Postojeći preliminarni zaključci o lokacijama glavnih gradskih sadržaja utemeljeni su pretežito na površinskim pokazateljima, cf. **A. Faber**, *Sepen kod Omišlja, Fulfinium - antički grad na Krku*, Arheološki pregled 16 (1974) 82., govori o ostacima antičkih terma: **Ista**, *Fulfin, otok Krk (SR Hrvatska) - antički grad*, Arheološki pregled 23 (1982) 67., prethodno priopćuje i o »*gradskom središtu sa foramskim objektima i svetištem.*«
- 57
okladiti = ograditi
- 58
A. Faber, *Fulfinium - antički grad*, Arheološki pregled 19 (1977) 77.
- 59
A. Faber, *Fulfin* (o.c.) 74., navodi da je grad razoren u 2. stoljeću, najvjerojatnije potresom, a potom obnovljen. Autorica, nadalje, tvrdi »*u 4. se vijeku u gradu već pokopalo mrtve.*«
- 60
 Cf. **J. Medini**, *Etnička struktura stanovništva antičke Liburnije u svjetlu epigrafskih izvora*, Materijali SADI XV (1976) 69.; Razlika u karakteru arheološkog materijala naročito je očita usporedimo li nalaze iz omišaljskih nekropola, v. **V. Dautova-Ruševljan**, *Ranorimska nekropola u uvali Sepen kod Omišlja*, Diadora 6 (1973) 200., s materijalom iz Krka, gdje je dominacija autohtone kulturne komponente vrlo naglašena.
- 61
 Imena na omišaljskim natpisima, na CIL III 3127 i na spomenutom koji je objavio **D. Rendić-Miočević** pripadaju veteranima.
- 62
 O bitci koja se tijekom Gradanskog rata odigrala kod otoka Krka: **G. Veith**, *Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien*, Strena Buliciana, Zagreb, 1924., 267-271.
- 63
P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I*, Zagreb, 1954., 22.
- 64
 Današnja slika zbijanja na Krku u starom vijeku odraz je, između ostaloga i raznolikih političkih, etničkih i kulturnih prilika koje su tijekom povijesti razdvajale spomenute dijelove otoka.

65

Ukoliko ustrajemo na periodizaciji koja implicira susljednost glavnih civilizacijskih stupnjeva (pretpovijest - antika) treba podsjetiti na činjenicu da njihov međusoban odnos na određenom području ne mora nužno biti dijakronijski. Intenzitet mijena (ondje gdje do njih dolazi) razmjernan je, dakako, mogućnostima recepcije vanjskih utjecaja.

66

Na primjer: Omišalj, cf. **P. Šimunović**, *Toponimijska svjedočanstva o ranoj hrvatskoj prisutnosti na Krku, Rabu i Pagu*, Izdanja HAD 13 (1988) 137.; Baška (o.c.) 138, Korintija, cf. **Š. Batović**, *Caractéristiques* (o.c) Carte 2, uz str. 204.; Krk, cf. **P. Skok**, *Studi toponomastici sull'isola di Veglia*, (Toponimi preromani), Archivio glottologico italiano XXV (1931) 131-135.

67

P. Skok, *Studi toponomastici* (o.c.), 133-135; **Isti**, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I*, Zagreb, 1950., 21.

68

R. Matejčić, *Uvod*, U: *Prošlost i baština Vinodola*, katalog izložbe, Zagreb, 1988., 9-10.; **V. Goss**, *Vinodolski teritorij i njegova prostorna organizacija*, Radovi IPU 12-13 (1988-89) 92.

69

Jedini značajniji dužobalni put na ovom prostoru u pretpovijesti bila je tradicionalna komunikacija vinodolskom udolinom. Antička topografija na dijelu obale između Tarsatike i Senije nije dovoljno dobro poznata uglavnom zbog činjenice da obalna naselja ondje uglavnom nastaju u razdoblju kasnog Carstva, a podaci u sačuvanim antičkim izvorima najvećim dijelom potječu iz ranijeg vremena.

70

M. Kozličić, *Historijska geografija* (o.c.), 318.; **Tabula Peutingeriana** V, 463., isti izvor potvrđuje da je i pretpovijesni put vinodolskom udolinom (gdje se vjerojatno zadržalo autohtono stanovništvo) bio u uporabi i tijekom antike. Ad Turres navode i dva kasnoantička itinerara: *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, 273, 6. i **Ravennatis Anonymi Cosmographia** IV, 22. (prema **M. Suić**, *Antički grad* o.c., 302-303).

71

Ptolemej, *Geographia*, II, 16, 2., navod prema **M. Suić**, *Antički grad* (o.c.), 299. U novije je vrijeme aktualizirano starije mišljenje da se radi o Novom. **M. Kozličić**, *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja*, Zagreb, 1990., 85., ubikaciju temelji na izučavanju Ptolemejevog koordinatnog sustava, rezimirajući i ranije prijedloge (Bakar, Kraljevica, Crikvenica).

72

Ravennatis Anonymi Cosmographia, (o. c.)IV, 22 (l.c.).

73

Z. Gunjača, *Kasnoantička fortifikacijska arhitektura* (o.c.), 127-128.; **A. Faber**, *Osvrti na neka utvrđenja otoka Krka od vremena prehistorije do antike i srednjeg vijeka*, Prilozi Instituta za arheologiju 3-4 (1986-87) 116-123; **Z. Tomičić**, *Novija ranosrednjovjekovna istraživanja Odjela za arheologiju*, Prilozi Instituta za arheologiju 3-4 (1986-87) 148-150.; **Z. Brusić**, *Kasnoantička utvrđenja*, (o.c.), 116-117.

Summary

Danko Zelić

The Emergence of Urban Settlements on the Island of Krk

The aim of this paper is to point out some of the original features of the process of urbanization on the island of Krk and trace in broad outline the development of urban settlements and the life of these settlements in pre-classical and classical times. The paper also discusses the importance and the effects of ecological, historical and geographical factors on the events described.

The emergence of urban settlements on Krk was preceded by a process of territorialization, i.e. the conversion of the island's overall area into a system comprising a number of smaller regional and functional units. The starting point for this process, fostered indeed by various external factors, was a series of morphological and communicational factors associated with individual parts of the island. In earlier historical periods, in spite of the undisputed existence of cohesive forces linking communities that had emerged in various parts of the island, the area of the island as a whole had never been organized as a unified (administrative) entity. A definitive division of the area into autonomously administered territories ruled by autochthonous communities had come about already in prehistoric times. In territories whose borders coincided with natural boundaries, so-called closed geographical units, the advantages of their situation led to the emergence of urban communities – the ancestors of Krk, Omišalj, Dobrinja, Vrbnik and Baška – the five central historical settlements on the island.

The sequence of events during the period of Roman expansion was not such as to upset the archaic division of territory that had been achieved, but differences in their living conditions which separated communities located on the western shore of the island, which were more dependent on the sea, and those which had settled on the south-eastern coast and were more closely linked with their near neighbours on the mainland, became more and more pronounced. Two of the island settlements – predecessors of Krk and Omišalj – became urban settlements, i.e. achieved a degree of centrality which fitted them for the introduction of a municipal administrative pattern. The largest settlement on the island – *Curicum* – developed as an urban centre, while the central function of an urban community was to be taken over by the newly built settlement of *Fulfinum* instead of Omišalj. *Fulfinum* was a town that did not survive to the end of the classical period. On those parts of the island facing the mainland, no urban settlements were established in ancient times. Of decisive importance for the interruption of an autonomous development in this area was the powerful influence of prehistoric Senija, the most powerful urban centre on the Kvarner coast, or else the lasting instability which prevailed on the neighbouring mainland at the close of the prehistoric period.